

plads i den pågående debat om nutiden og fremtiden – selv om det fra tid til anden lykkes pressen at blæse enkeltsager op (fx Thule-sagen), og selv om besættelsestidsforhold stadig kan bringe gemytter i kog.

Bogen falder i to hoveddele foruden en mere generel indledning til problemstillingerne. Første del er de refererede teoretiske diskussioner af historiedidaktik og historiebevidsthed under overskriften »Hen imod et historiedidaktisk paradigmeskift?«, mens anden del er mere konkrete analyser af produktion af historiebevidsthed, fx. danske Europa-historier. Her bliver det tydeligt, at BEJs gemyt hovedsageligt er til det kritiske. En række Europa-historier får på hattepulden for manglende hensyntagen til »en åben og demokratisk debat«, historiefaget kritiseres for at have for lidt at byde på i en dannelsessammenhæng m.m. Derimod ligger det lidt tungere med positive bud på, hvad der så skal træde i stedet. Han opfordrer – sympatisk – til en flerperspektivisk tilgang til normer for vores omgang med hinanden, men strengt taget er dette jo ikke stort andet end et fromt ønske, så længe det ikke nærmere konkretiseres, hvad det skal betyde i fx en historisk fremstilling med dannelsesambitioner.

Nu er dette jo »Bind 1«, så måske det eller de følgende bind gør os klogere på disse ting. Under alle omstændigheder er disse artikler tankevækkende for alle historikere og ikke kun dem, for hvem historiedidaktik (i den traditionelle aftapning) er en del af det daglige arbejdsliv.

Jens Chr. Manniche

VINCENT GABRIELSEN: *Financing the Athenian Fleet. Public Taxation and Social Relations*. Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1994. 306 sider, \$ 54.

Den 17. maj 1991 forsvarede Vincent Gabrielsen sin disputats *The Athenian Triarchy* for den filosofiske doktorgrad. Bogen havde et noget hjemmelavet præg, men nu foreligger den i bogtrykt form, noget forkortet, navnlig hvad angår noteapparatet, der dels er at finde i teksten, dels som gemmenoter bagest i bogen. Især må man savne nogle vigtige appendices og nogle tabellariske opstillinger i teksten, ligesom der er skåret ned på citeringen af kilderne. Dette må beklages, men er formentlig et krav fra forlaget.

Emnet er særdeles centralt til belysning af det klassiske Athens historie. Som bekendt var denne bystat flådemagten i den klassiske græske

verden par excellence, en magt der blev skabt kort før perserkrigene, som blev et vigtigt undertrykkelsesmiddel i opbygningen af det attiske søforbund i 5. årh., hvor det udviklede sig til et imperium, for at blive helt knust ved afslutningen af den peloponnesiske krig. I 4. årh. genopbyggedes flåden atter og blev en betydelig militær faktor uden dog at skaffe Athen den næsten uindskrænkede magt, som staten rådede over i dele af 5. årh. Krigsflåden bestod af hurtigtsejlende skibe med en besætning på 200 mand, hvoraf de 170 var roere, der drev skibet frem siddende i tre rækker over og forskudt for hinanden. Man har sammenlignet disse skibe med moderne torpedoer, der med anvendelse af en forfinet taktik skulle vædre modstanderens skibe og sænke dem og deres besætning. Der var kun et lille antal egentlige soldater om bord, beregnet til at entre den vædrede modpart, samt nogle få officerer. Alt i alt et morderisk våben i de rette hænder. Desværre besidder vi ikke væsentlige rester eller afbildninger af et sådant skib, men et internationalt samarbejde mellem forskere har for ret få år siden rekonstrueret en triere, som skibet hedder, der har vist sig særdeles sødygtigt og hurtigt. Vincent Gabrielsen har selv sejlet med dette skib. Men ingen af de to bøger bringer et billede af det. Vi må nøjes med i et appendix at få en katalog over de enkelte dele af skibet, således som de er omtalt i kilderne. Hvor havde en tegning dog hjulpet den uskyldige læser! Men bøgerne er ikke for uskyldige. Begge kræver de stor fortrolighed med såvel kilder som den nyeste forskningslitteratur. Man skal helst have mindst 10 bøger på skrivebordet, hvis man ikke er ganske stiv i papirerne.

Rygraden i denne krigsflåde var trierarcherne, mellemændene mellem staten og flåden med dens mandskab, garanter for skibets og besætningens ve og vel i det år, de var udpeget til denne liturgi. De valgtes blandt de rigeste borgere, og de havde ansvaret for skibet og var erstatningspligtige, dersom det ikke kom helt hjem med al takkelagen. Posten som trierarch begyndte med at være en ære og endte med at være en skat, som kunne deles med andre, således at flere kunne stå sammen om finansieringen. Hvor vel oprindeligt trierarchen selv havde været om bord, blev dette mere og mere sjældent.

Forfatteren anvender to forskellige strategier i behandlingen af emnet, den historiske i kapitel 1 om *The Origin* og det sidste kapitel 8 om *Institutional Transformation*. I de mellemliggende afsnit behandles emnet systematisk for derved at kunne basere skildringen på hele kildematerialet. Dette er først og fremmest en række indskrifter, nu i Athens epigrafiske museum, hvori embedsmænd for hvert enkelt år opregner skib for skib, dets trierarch, dets stand og dets mangler. Disse indskrifter er fragmentarisk overleveret, men dog så store, at man får et intimt kend-

skab til skibene og statens administration, og de kan kombineres med andre indskrifter, der ligeledes belyser dele af flådens forhold. Det er forfatterens uviselige fortjeneste at have behandlet disse indskrifter på ny, og forbløffende hvor meget nyt han kan aftvinge dette materiale. De øvrige kilder er så hele den litterære overlevering, som den efter angelsaksisk skik benævnes. Her kunne man have ønsket en mere systematisk redegørelse for forfatterens syn på de forskellige tekstgrupper, retstaler over for historiske tekster og steder fra den græske komedie. Det må dog siges, at vi ofte finder skarpsindige overvejelser herom i selve teksten, men en principiel stillingtagen mangler.

Kap. 1, *The Origin of the Trierarchy* behandler skabelsen af den store attiske flåde, i de berettende kilder henlagt til årene umiddelbart før perserkrigene, hvor Themistokles får gennemført, at et uventet merudbytte af de attiske sølvminer udnyttes til skibsbyggeri. Her er nyttig kritik af kildernes uoverensstemmelser og den moderne forsknings harmoniseringsforsøg, samtidig med at linjerne forsigtigt søges ført tilbage til det arkaiske Athens flåde, om hvilken vi næsten intet ved. Spekulationer om de gamle *naukrarier* afvises. Det afgørende er, at endnu under perserkrigene kæmpede i alle fald enkelte stormænd med eget skib, og overgangen fra en privatejet flåde til en statsflåde kan med rimelighed placeres ret umiddelbart før 480 f.Kr. At trierarchien er opstået omtrent samtidig med det store flådebyggeri, er rimeligt, men man kan undre sig over, at forfatteren ikke grundigt overvejer, hvorledes de stater, der allerede havde en stor krigsflåde, finansierede den. Både Korinth og Corcyra besad betydelige mængder af trierer, og skønt vi kun har senere efterretninger om trierarcher uden for Attika, var det vel værd at overveje, om ikke trierarchien var overtaget sammen med triererne. Vor ældste kilde, det såkaldte Themistoklesdekret, der er overleveret i en senere version på sten, afvises som samtidig kilde. Her har vi ellers trierarcherne i gang for fuldt sving.

I de følgende kapitler analyseres nu en lang række problemer vedrørende flådeadministrationen synkront. Forfatteren mener ikke, at der var en egentlig censusklasse af trierarcher med en nedre formuegrænse. Her kommer det vanskelige problem ind, at athenerne øjensynlig sondrede mellem den synlige og den usynlige formue, i al væsentlighed formue i fast ejendom og i andet. Det er den første del af formuen, der er afgørende. Trierarchien følger formuen og går så at sige i arv, evt. således at samme trierarchi bestrides af flere arvinger. Der synes udpeget et større antal trierarcher, end der er brug for, og der er regler for, hvordan man kan slippe for byrden. Bl.a. kan man ikke udpeges to år i træk, og man kan gennem en særlig finurlig procesform pege på en anden, der er

rigere end en selv, og tilbyde, hvis den pågældende vægrer sig, at bytte formue.

Varigheden af liturgien er et år, fra sommer til sommer, men hvis ens skib er i aktion, kan afløsningen være forsinket, og et eventuelt mellemværende mellem trierarcherne afgøres privat.

Skibe tildeles den enkelte trierarch ved lodtrækning, og det er dennes opgave at sørge for, at skib og mandskab er i orden, dersom skibet udkommanderes. Mange skibe ligger i dok, og takkelage m.m. opbevares for sig i de store arsenaler i Piræus. Særlige embedsmænd foretager kontrol af det enkelte skib, og det er deres regnskaber, der er bevaret et repræsentativt udvalg af, dog kun fra enkelte år i 4. årh. Vi har således ikke væsentlige dokumenter fra 5. årh.s flådeadministration, men et par små fragmenter lader ane, at der var et lignende, måske ikke så detaljeret, kontrolsystem i flådens glansperiode.

De følgende kapitler behandler mandskabet og selve skibene. Mandskabet skal fødes og lønnes. Staten betaler, men gennem trierarchen, der således er en vigtig mellemmand. I en række tilfælde må han selv spæde til eller i alle fald lægge ud, dersom kontakten med hjemlandet er i uorden. Spørgsmålet om lønningens størrelse er dårligt belyst gennem kilderne, men bogen giver en god diskussion af hele problematikken.

Også skibenes vedligeholdelse frembyder en række problemer. Trierarchen er ansvarlig for sit skib fra overtagelse til overdragelse. Beskadiges det, må trierarchen bekoste reparation, medmindre det skyldes skader i kamp eller på grund af uvejr. Dette gælder såvel skrog som takkelage, herunder de meget vigtige årer. Det fremgår, at athenerne havde overskud af skibsskrog i forhold til den disponible takkelage, hvilket vil sige, at ikke alle skibe var sødygtige. I en række tilfælde synes trierarchen at have beholdt takkelage eller også kunne han have et sæt privat, som kunne benyttes, når han kom for tur. Navnlige i periodens sidste tid søger staten at inddrive såvel udestående takkelager som trierarchers gæld. Her er det bemærkelsesværdigt, at staten udviste stor langmodighed over for trierarcher, der var i restance – formentlig fordi en hårdhændet inddrivelse af gæld ville ødelægge skyldnernes mulighed for at påtage sig liturgien senere. I mange tilfælde måtte trierarchen finansiere sin trierarchi ved at optage lån, der i regelen var kortfristede og højt forrentede.

I bogens afsluttende kapitel 8 diskuteres endelig de reformer, institutionen undergik fra begyndelsen af 5. årh. til slutningen af 4. årh. Allerede i den peloponnesiske krigs sidste år optræder syntrierarcher, hvor mere end en person påtager sig liturgien, og senere i 4. årh. systemiseres deleprincippet endnu mere, således at der nu klart er tale

om en skat. Her er tale om såvel »division of burdens« som »division of risks«. Jeg skal ikke her gå i detaljer, men blot understrege, at fremstillingen giver en klar og sober diskussion af overleveringen og den moderne forskning herom. Bogen slutter med en epilog, der giver en oversigt over udviklingen fra begyndelsen til enden. Man kunne have håbet, at der her var anlagt et lidt bredere syn på flådens rolle i Athens økonomiske og politiske liv, men forfatteren er tilbageholdende og beskeden. Bogen lægger ellers op til et større vue. Athens flåde må have spillet en utrolig rolle i athenernes bevidsthed, og mængden af arbejdskraft, der er anvendt dels til skibsbyggeri o.l. og dels som flådemandskab, kræver, at en meget stor del af borgerne, for ikke at sige størstedelen, på et eller andet tidspunkt i deres liv må have været involveret.

Ovenstående ultrakorte referat af bogen yder den naturligvis ikke retfærdighed. Her er på hver side oplysninger, der for de fleste vil være nye, ikke mindst vedrørende skibene og deres udstyr – f.eks. at trierarcherne måtte medbringe tjære og maling til at behandle skibsskrog med, når de blev trukket på land for at tørres ud. Hurtigheden modvirkedes nemlig, når træet trak vand, og så måtte de have en omgang på landjorden. Roerne rekrutteredes især blandt de mindrebemidlede attiske borgere – kun i yderste nød anvendtes slaver, der så blev frigivet eller fik stillet frihed i udsigt. Mange hyredes også blandt forbundsfællerne.

Overleveringen består især af kilder fra 4. årh. Man kan begræde, at forfatteren ikke er mere dristig til at slutte tilbage til det langt vigtigere 5. årh., men her er han forsigtig. Det hænger givetvis sammen med de erfaringer, man har gjort, når det gælder styreformen, demokratiet selv. Også her er kilderne fra 4. årh., hvilket dog ikke har forhindret forskningen i at slutte tilbage til 5. årh. Dette har Mogens Herman Hansen gjort radikalt op med i sin bog, *The Athenian Democracy in The Age of Demosthenes (1991)*. Jeg tror dog, at man kan komme et lille stykke videre end forfatteren på enkelte punkter.

Spørgsmålet om opbygningen af den athenske flåde efter perserkrigene tager efter min mening ikke tilstrækkelig højde for, at Athen overtog en række også betydelige flåder fra de forbundsfæller, som oprindeligt havde kæmpet på persernes side. Mange foretrak at betale penge i stedet for at stille med fuldt udrustede skibe, og athenerne overtog her deres flåder. Herodot angiver ret nøjagtige tal for de joniske og æoliske skibe før søslaget ved Lade og før Xerxes' felttog, og en meget stor del af disse er senere indgået i Athens flåde. Da oprøret på Thasos nedkæmpes, synes hovedparten af flåden konfiskeret, ligesom Samos senere måtte overgive sin. Denne ø stillede ved Lade 60 skibe. Vi kan ikke opstille et egentligt regnskab over flåden i midten af 5. årh., men det er be-

mærkelsesværdigt, at tabet af en betydelig flåde i Ægypten omkring 454 ikke lammede Athens ekspansive politik. Der må til stadighed have været adskillige skibsskrog i Piræus, der måtte kunne udstyres med takkelage. Til gengæld må man medgive forfatteren, at mange trierer kan være bygget i fremmed havn. Endvidere skal nævnes spørgsmålet om flådeadministrationen i 5. årh. epimeletai ton neorion. Disse embedsmænd er velbevindt i 4. årh., og det er dem, der står bag publikationen af flåderegnskaberne. Men eksisterede disse embedsmænd også i 5. årh.? Diskussionen herom refereres side 232 note 32, men valget af den systematiske skildring forhindrer, at problemerne foldes ud. Det er således svært for den interesserede historiker at finde ud af, hvordan flåden fungerede på et givet tidspunkt i en konkret historisk situation.

Disse beskedne indvendinger kan ikke dølge, at vi med Gabrielsens sidste bog står over for et stykke meget dygtig og velgennemført primærforskning. Kilder er fremdraget og endevendt med største omhu, og nye resultater fremlagt i en kort og koncis form. Bogen vil blive benyttet af forskere i mange år, også når en ny udgave af flådeindskrifterne forhåbentlig inden kort tid skal fremlægges. I min opposition mod disputatsen omtalte jeg spøgefuldt den endelige nu foreliggende bog som folkeudgaven af disputatsen. Det blev den ikke. En bog bliver ikke mere folkelig af, at man undlader at citere kilderne på græsk. Vi trænger stadig til en samlet historisk fremstilling af den attiske sømagt. Den ville Vincent Gabrielsen kunne skrive på overbevisende måde.

Jens Erik Skydsgaard

JESPER CARLSEN: *Vilici and Roman Estate Managers until AD 284. Analecta Romana Instituti Danici Supplementum XXIV, »L'ERMA« di Bretschneider, Rom 1995. 208 sider.*

Romersk landbrug er blevet et yndet tema for forskningen i de sidste årtier, og denne afhandling, der forsvaredes for den filosofiske doktorgrad september 1995, føjer sig ind i en meget stor tradition, hvad man let ser af den meget omfangsrige bibliografi. Dette hænger naturligvis sammen med erkendelsen af, at den agrare sektor spiller en væsentlig rolle i alle præindustrielle samfund.

Emnet for monografien er den forvalter, der ledede og fordelte arbejdet på en romersk gård, hvis ejer ikke boede fast på stedet, men kun